

DİN ANLAYIŞIMIZ ÜZERİNE DENEMELER ADLI BASILMAMIŐ KİTABIN “İNSAN” BÖLÜMÜ*

Hasan ONAT**

Yayına Haz.: Sönmez KUTLU***

I- İNSAN

1- İslâm'ın İnsana Bakışı

1.1. İnsanı İnsan Yapan Unsurlar

İslâm'ın insana nasıl baktığını iyi tespit edebilmek için, önce insanoğlunun evrendeki konumu üzerinde düşünmekte yarar vardır. Nedir insan? İnsan, etrafımızda yer alan diğer varlıklar gibi "latif bir varlıktır". Her şeyi yaratan Allah, insanı da yaratmıştır. Ancak insan varlık katmanlarının en üst noktasında bulunmaktadır.

Etrafımızda yer alan "varlık" adını verdiğimiz her şey, varlık olarak bir bütünün parçaları gibidir. İnsanı iyi anlayabilmek, bu

---

* Hasan Onat, hayatı boyunca hep okudu, düşündü, paylaştı ve tartıştı. Emeklerinin karşılığını toplayacağı bir dönemde hayata veda etti. Onun arşivinde yayına hazırlayıp son şeklini vermediği bazı çalışmaları bulunmaktadır. Bunlar arasında *Din Anlayışımız Üzerine Denemeler* adını taşıyan ve son değiştirilme tarihi 2003 yılına kayıtlı yaklaşık 200 sayfalık bir eser bulunmaktadır. Bu eser, İnsan, Din, İman, Kur'an ve Hz. Muhammed olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Aslında yayınlanmamış bir kitapları arasında Sayın Hocamız kitapta yer alan İnsan, Din, Kur'an ve Hz. Muhammed konularında müstakil kitaplar yazmak istiyordu. Arşivinde yayınlanmamış kitapları arasında *Kur'an'ın İnşa Etmek İsteddiği İnsan* adlı bir kitap yazdığı, "İnsan" ve "Kur'an" konularını ele aldığı görülmektedir. Fakat *Din Anlayışımız Üzerine Denemeler* kitabının İslam'ın ana konularını içeren farklı bir kitap olarak planlandığı anlaşılmaktadır. Daha sonra yayına hazırlayacağımız bu kitabın "İnsan" adını taşıyan Birinci Bölümü'nü, tashih ve dipnotların kaynaklarını düzenledikten sonra *bu sayıda* yayınlamak istedik. Böylece Hocamızın bir makalesi de bu sayıda yer almış oldu.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

*** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye/ e-mail: skutlu@divinity.ankara.edu.tr /ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2257-5329>.

bütünlüğü görmekle mümkün olabilmektedir. Tabii konumundan soyutlanmış bir insan, bütünlükten çok şeyler yitirmiş olacaktır.

Varlık katmanlarına göz attığımızda, insanın kendine özgü yerinin onun yaratılışından kaynaklandığını hemen görmekteyiz. Sadece insan, çevresini dünya haline getirebilmektedir. Bir tek insan hürdür ve diğer alanlarda tasarruf sahibidir. İnsana ayrıcalık olarak "akıl ve irade özgürlüğü" verilmiştir. Buna karşılık ağır bir sorumluluk yüklenmiştir: İnsanlığını gerçekleştirmek. İnsan, ana rahmine düştüğü andan itibaren kendini bir oluşum, gelişme ve değişme içinde bulur. Belki de bu sebepten "insanın oluş halinde bir varlık" olduğu hususu, pek çok düşünürün dikkatini çekmiştir.

İnsan sürekli oluş halinde olan bir varlıktır. Ölüm bu sürecin yeni bir boyut kazanma hadisesidir. İnsanoğlunun mutluluğu da, mutsuzluğu da, bu süreç içinde, bilinçli çabalara bağlı olarak ortaya çıkmak durumundadır. İnsan, insanlığını gerçekleştirebilecek temel yeteneklerle donatılmış bir varlıktır. İnsana düşen, bu yetenekleri uygun ölçülerde geliştirmektir.

Dikkatimizi insan üzerinde yoğunlaştırdığımız zaman, onun "bilen, yapıp-eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, seven, çalışan, eğiten, eğitilen, devlet kuran, inanan.." bir varlık olduğunu görürüz. Bunlar "insanın varlık koşulları" adını almaktadır.¹ İnsanın olduğu her yerde bu temel özellikler vardır. İnsanın yapıp-eden bir varlık olması için onun aktif olması ve yapıp-ettiklerini bilmesi gerekir. Ne yapacağını bilmeyen bir insan hareket edemez, pasif kalır. Halbuki insan hayatı, duraklama, dinme tanımayan bir akıştır. Hayatın birlikte getirdiği yapılacak o kadar çok şey vardır ki, onların hepsinin birden yapılmasına imkan yoktur. Bunun için insanın yapacaklarını sıraya koyması, onlar arasında bir seçim yapması ve buna göre davranması gerekir. Bunu insana sağlayan, onun yapıp-etmelerini yöneten değer duygusudur. Değer duygusu, insanın hareketleri arasında bir seçme yapmasını sağlar; öne alınacak eylemlerle sonraya bırakılacak eylemler arasında ayırım yapar.

"Fakat akış içinde bulunan hayatta insan tek başına değildir; o ister istemez insanlarla bir arada yaşamak zorundadır; başkaları da kendisi gibi yapıp-eden varlıklardır. İnsanın bu yapıp-etmeleri ile hayatın birlikte getirdiği durumlar, olaylar karşısında ilgisiz kalması düşünülemez; çünkü insanların yapıp-etmeleri ya birbirine karşıdır ya da birbirini tamamlar. Her iki halde de insan pasif kalmaz. İnsanın ister istemez tavır takınması, karşı önlemler alması gerekir.

---

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi (1988), 13.

Günlük hayattaki konuşmalarımız, tartışmalarımız bile, bir tavır takınmayı gerektirirler. Çünkü insan, olup-bitenlere karşı kayıtsız kalamaz; hiç olmazsa kendisini ilgilendiren olaylar karşısında ilgisiz kalamaz".²

İnsanın bütün eylemleri bir zaman boyutu içinde gerçekleşmektedir. Yaptığımız her şeyin bir dünü, bir de yarını vardır. İnsan, geçmişteki insan başarılarını miras almakta, kendi başarılarını gelecek kuşaklara miras olarak bırakmaktadır. Çalışmak ve başarmak, insanın özünde vardır. Değer kavramı bütününü insana özgüdür. Hayatımızı anlamlı kılan bu değerlerdir. Bu kavram olmadan insan hayatının bütün zenginliği kaybolmaktadır. Sevgi, saygı, inanma, insanı insanlığın zirvesine çıkarmaktadır.

İnsanoğlu, bu dünyada "insanlığını gerçekleştirmek"; iyiyi, güzeli, doğruyu gerçekleştirebilmek sınavı ile yüz yüze bulunmaktadır. İnsan sıradan bir varlık değildir. Yüce Allah kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, "İnsanın en güzel şekilde yaratıldığını" bildirmektedir.³ Etrafımızdaki hiç bir şey boş yere yaratılmamıştır. Yüce Allah Sâd Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Bunun boşuna olduğu, inkâr edenlerin sanısidir. Vay ateşe uğrayacak inkârcıların haline! Yoksa inanıp yararlı iş işleyenleri, yeryüzünde bozguncular gibi mi tutarız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları, yoldan çıkanlar gibi mi tutarız. Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz bu Kitap mübarektir; ayetlerini düşünsünler, akli olanlar da öğüt alsınlar".⁴ Düşünen insan, evrendeki her şeyin bir hikmetle yaratılmış olduğunu görmekte gecikmeyecektir.

Hayatın anlamını yakalamak, yaratılışın sırrını çözmek, tarih boyunca insanoğlunun en önemli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Gören, duyan, hisseden, anlayan, anlatmaya çalışan, düşünen her insan; ister istemez etrafında olup bitenleri anlamak ve kendisinin evrendeki yerini görmek istemektedir. Bu çaba insanı Yüce Yaratıcı ile karşı karşıya getirmektedir. Daha doğru bir ifadeyle düşünen insan, her şeyin bir Yaratıcısı olduğunu anlamak durumundadır. İnsanı da en güzel şekilde yaratan Allah'tır. Allah insanı niçin yaratmıştır? İnsanın yaratılış gayesi nedir? Günümüz insanının ulaştığı bilim ve teknoloji, artık yaratılışta tesadüflerin pek yeri olmadığını göstermektedir. Allah'ın varlığına inanmak ya da inanmamak insan hayatının bütün alanlarında etkili olan bir

² Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, 13-14.

³ et-Tin 95/4.

⁴ es-Sâd 38/27-29.

hususdur. Her şey bu kısa dünya hayatından ibaret değildir. Peygamberler, insanın öldükten sonra tekrar diriltileceğini, ebedi bir ahiret hayatı olduğunu, oradaki mutluluğun ya da mutsuzluğun bu dünya hayatına bağlı bir şekilde gerçekleşeceğini haber vermişlerdir. İnsan, bir anlamda yol ayırımında bulmaktadır kendisini. Karar verecek olan insandır. Verdiği kararın sonuçlarına katlanacak olan da insandır.

Niçin yaşadığını bilmek ve bu kısa dünya hayatını bilerek yaşamak isteyen herkes, önce insan kavramına nasıl baktığını, kendisini nasıl gördüğünü bilmek durumundadır. İnsan kavramı berraklaşmadan, bir kimsenin insanlığını gerçekleştirmesinden sözetmesi biraz anlamsız olur. İşin aslına bakılırsa, insan kavramının berraklaştırılması, netleştirilmesi insan olmanın gereğidir.

Bunun için de, önce insanın kendini tanıması ve yaşadığının farkında olması gerekmektedir. Ne demektir insanın kendini tanıması ve yaşadığının farkında olması? İşin gerçeği hem düşünmek, bilerek yaşamak, hem de kendini tanımak pek de zannedildiği kadar kolay değildir. Bu işin kolay gibi gözükmesinin sebebi, insanoğlunun kendi kendisini kandırmaktan biraz hoşlanması olsa gerek. Değişik bir ifadeyle hayatımızı bir tür alışkanlık olarak sürdürüp gitmekteyiz. Oysa, bilinçli yaşamak, neyi niçin yaptığımızı, neye niçin inandığımızı çok iyi bilmeyi gerektirmektedir. Bilmemiz zorunlu olan hususların başında da, kendimiz gelmektedir. Kendisiyle ilgilenmeyen bir kimse kendisini tanımak ihtiyacı hissetmez. Kendisini tanımak ihtitacı hissetmeyen bir insanın, öncelikle yüksek amaçları olmaz. Bize düşen istesek de istemesek de yaşamak durumunda olduğumuz bu kısa dünya hayatını en iyi şekilde değerlendirmenin yollarını aramak olmalıdır. Bunun için de öncelikle, neye niçin inandığını, neyi niçin yaptığını iyi bilmek gerekmektedir.

İnsanoğlunun her zaman uyarılmaya ihtiyacı vardır. Çoğu kez insanoğlu yaşadığını bile unutabilmektedir. Olayların peşinden sürüklenmek, insana bir tür haz vermektedir. İşte bundan dolayı uyarılma ihtiyacı söz konusudur. Peygamberlerin en başta gelen görevlerinden biri de uyarıcılıktır. Peygamberler, Allah katından almış oldukları vahiyle insanları uyarmışlar, onların gerçekleri görmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Bir kimsenin kendisini tanıması, bu kısa dünya hayatını bilerek yaşamasına bağlıdır. Peygamberlerin tarihi çağrısının özünde bu esas amaç vardır.

Yüce Allah, Kur'an'da, dünya hayatının bir oyun ve eğlence gibi olduğundan sözetmektedir. Hadid Sûresi'nde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "Bilin ki, dünya hayatı oyun, oyalama,

süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer; sonra kurur, sapsarı olduğu görülür, sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azab da vardır; Allah'ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise sadece aldatıcı bir geçinmedir. Ey insanlar! Rabbiniz tarafından bağışlanmaya, Allah'a ve Peygamberine inananlar için hazırlanmış, genişliği yerle göğün genişliği kadar olan cennete koşuşun; bu Allah'ın dilediğine verdiği lutfudur. Allah büyük lutf sahibidir."⁵

İnsanoğlu, Kur'an'ın ifadesiyle "oyun ve eğlenceye" benzeyen bir ortamda kendisini tanımak; insanlığını gerçekleştirmek; iyiyi, güzeli, doğruyu yakalamak durumundadır. Peygamberler bize, bu işin nasıl yapılabileceğini göstermek için gelmişlerdir. Allah, Hz.Muhammed (AS)'i alemlere rahmet olarak gönderdiğini ve insanlar için bir "örnek" olduğunu bildirmektedir. Hz. Peygamberin şahsında, "Allah'ın halifesi" olan olgun insan örneğini bulmak mümkündür.

İslâm, insanoğlunun bu dünyada, bir tür sınavla yüz yüze olduğunu, bu sınavda başarılı olanların gerçek saadeti yakalayabileceklerini bildirmektedir. Mülk suresinin ilk ayetleri şöyledir: Hükümrânlık elinde olan Allah Yücedir ve O her şeye Kadir'dir. Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O güçlüdür, bağışlayandır." Tüm insanların bu sınavda başarı şansı eşittir. Başka bir deyişle, aklını ve hür iradesini kullanarak Peygamberlerin çağrısına kulak verenler, bu sınavı kolayca başarabileceklerdir. Her şeyin kısa dünya hayatından ibaret olduğunu zannedenler de bu sınavı başaramayacaklardır.

1.2.Allah'ın Halifesi Olarak İnsan

İslâm insanın evrendeki yerini "Allah'ın halifeliği" olarak belirlemiştir. Bunun anlamı şudur; insanoğlu, yaratılmış olan varlıkların en üst noktasında yer almaktadır. Bu üstünlüğün akıl, hür irade ve sorumluluktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bilinen ifadesiyle insan "eşref-i mahlukat" yani yaratılmış olan varlıkların en şerefliisidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, meleklerin bile insana secde ettiğinden bahsetmektedir. Meleklerin bir sorumluluğu yoktur, fakat insanın sorumluluğu vardır. Bu tarihî sorumluluğun bilincinde olan, "Allah'ın halifeliği"ni eylemleriyle gerçekleştirmeye çalışan bir insan elbette meleklerden daha üstün olacaktır. Bu üstünlük, her insanın özünde yaratılış

---

⁵ el-Hadid 57/20-21.

gereği vardır. Ancak potansiyel olarak var olan bu hususun, insan iradesinin devreye girmesiyle su yüzüne çıkması gerekmektedir. İnsanın insan olmasını sağlayan bir takım yüksek değerler, bilinçli bir şekilde insanın adım adım mükemmele yaklaşmasını sağlamaktadır. Ne yaptığını bilen, neye niçin inandığını bilen insan, üzerine yüklenmiş olan sorumluluğun onu mükemmele yaklaştırdığının farkında olmak durumundadır.

Yüce Allah, Câsiye Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "İşte bu Kur'an doğruluk rehberidir. Rablerinin ayetlerini inkar edenlere, onlara, tiksindiren, can yakan bir azab vardır. Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, lutfedip verdiği rızkı aramanız için denizi buyruğunuz altına veren Allah'tır, belki artık şükredersiniz. Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için dersler vardır."⁶ Aynı husus, Lokmân Sûresi'nde ise şöyle ifadesini bulmaktadır: "Allah'ın göklerde olanları, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz? İnsanlardan, Allah hakkında hiç bir bilgisi olmadan, doğruluk rehberi ve aydınlatıcı bir Kitab bulunmadan tartışanlar vardır."⁷ Bu ayetler, Kur'an-ı Kerimin ön plana çıkarttığı "Allah'ın halifeliği"nin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bize ışık tutmaktadır.

İnsanın akıllı olması, hür irade sahibi olması insani özelliklerin ortaya çıkabilmesinin vazgeçilmez şartlarıdır. İnsan, akli ile doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin özellik akıldır. İnsanın aklını kullandığı ölçüde insanlığını gerçekleştirme şansı vardır. Akıldan uzak ne insanlık, ne de müslümanlık mümkün olabilir. Bütün bu söylediklerimiz, insanın sırf akıldan ibaret bir varlık olduğu şeklinde yanlış bir kanaat uyandırmamalıdır. Ne insan sırf akıldan ibaret bir varlıktır, ne de akıl her şeydir. İnsanı sırf akıldan ibaret bir varlık gibi düşünmek, bir anlamda insanı robotlaştırmak olur. Buna karşılık aklın anlam ve önemini görmezlikten gelmek, insanı insanlık çizgisinin dışına doğru sürükler. İslâm, sürekli olarak insanın düşünmesini, aklını kullanmasını ibret almasını istemiştir. Kur'an'da üç yüze yakın yerde "düşünmez misiniz?", "akletmez misiniz", "ibret almaz mısınız" şeklinde hitaplar mevcuttur. Kur'an, açıkca, "Düşünenlerle düşünmeyenlerin bir olmayacağını" belirtmek ihtiyacı hissetmiştir. Mü'min insan, mümkün olabilecek en yüksek düzeyde aklını kullanmak durumundadır.

⁶ el-Câsiye 45/11-13.

⁷ Lokmân 31/20.

Kur'an'dan yola çıkarak düşünecek olursak, şu hususun altını çizmek zorunda kalırız: Kur'an'ın öngördüğü mü'min insanın en başta gelen özelliklerinden birisi, aklını çok iyi kullanıyor olmasıdır. Yüce Allah İsrâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalb bunların hepsi o şeyden sorumlu olur."⁸ Yüce Allah'ın bu emri, bir insanın kendisine nasıl bakması gerektiği noktasında evrensel bir nitelik taşımaktadır.

Yüce Allah, bir insanın müslüman olabilmesi için neye, nasıl inanması gerektiğini Kur'an'da açık seçik belirtmiştir. İman konusunda tek belirleyici vahiydir. Her insan, inancının mantiki ve vahyi temellerini bilmelidir ki, Kur'an'ın istediği şekilde bir imana kavuşmuş olsun. Bizim geleneksel kültürümüzde, "taklidi iman" adı altında, araştırmaya dayanmadan oluşmuş bir iman türünden söz edilir. Konuya Kur'an açısından baktığımızda, bu taklidi imana bir yer bulmak, doğrusu oldukça güç gözükmektedir. Yüce Allah, "Ataların dini zihniyeti" adı altında araştırmaya dayalı olmayan inanış biçimini sert bir üslupla tenkit etmektedir. Bizler bir toplum içinde yaşıyoruz. Elbette din anlayışımız çevremizin etkisinde kalarak oluşmaya başlayacaktır. Ancak akıllı olan her insan, belli bir yaşa gelip sorumluluklarının bilincinde olmaya başlayınca, ilkönce inancının mantiki ve vahyi temellerini araştırmak durumundadır. Belli bir yaştan sonra, çevrenin etkisiyle oluşan inanış biçimi, yerini araştırmaya dayalı bir imana terketmelidir.

Geleneksel din anlayışımızda zaman zaman kendisini gösteren bir hastalık vardır: Akıl ve imanın alternatif kavramlar olarak ileri sürülmesi. İman ve aklın birbiriyle hiç bir ilgisinin olmadığı, bunların birbirinden bütünüyle ayrı şeyler olduğu zaman zaman söylenir. Eğer bir din sorumluluğun şartı olarak akıllı olmayı ön plana çıkartmışsa, iman konusunda aklın devre dışı bırakılmak istenmesi, bu dinin yapısına aykırı olmaz mı? Bizim dinimiz İslâm, sorumluluğun şartı olarak akıllı olmayı ve ne yaptığını bilecek, sorumluluğun bilincinde olacak yaşta bulunmayı esas almıştır. Üstelik dinimiz İslâm, insan fitratına uygun bir dindir. İslâm'ın ne iman konusunda, ne de başka alanlarda akıllı devre dışı bırakabileceğini düşünmek İslâm'a aykırı olacaktır. Aksine Allah Kur'an'da aklını kullanmayanları eleştirmiştir. Allah, İbrahim Sûresi'nin son ayetinde şöyle buyurmaktadır: "Bu Kur'an, onunla uyarılınsınlar ve bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye insanlara tebliğ edilmiştir."⁹

⁸ el-İsrâ 17/36.

⁹ İbrâhîm 14/52.

1.3. İnsan ve Değişim (Bireysel ve Toplumsal Planda)

İnsanoğlu, sürekli yenilenen, tazelenen bir varlıktır. İnsanın ilk hücrelerinin yaratılmasıyla başlayan bu süreç, ölünceye kadar devam eder. Yenilenme, tazelenme, değişme, hayatın bazı dönemlerinde hızlı, bazı dönemlerinde ise hissedilmeyecek kadar yavaş olur. İnsanın bu özelliğini fark eden bazı düşünürler, onun "oluş halindeki bir varlık" olduğundan söz etmek ihtiyacı hissetmişlerdir.

Birey planında gözlediğimiz bu değişme, gelişme, yenilenme, toplum planında da geçerlidir. Toplum da sürekli değişmektedir. Bu değişimin yönünün zamana ve zemine göre farklı olduğunu hemen belirtmeliyiz. Bu olaya sosyal bilimciler "Sosyal Değişme Olgusu" adını vermektedirler.

Fert ve toplum planında süreklilik arz eden bir "değişme olgusu" mevcut olduğuna göre, acaba İslâm'ın bu konudaki tavrı nasıldır? İslâm'ın insana bakışında bu "sosyal değişme" olgusunun yeri nedir? Kur'an, insanın "Allah'ın halifesi" olduğunu bildirmektedir. Bunun yanında "göklerde ve yerde bulunan her şeyin insanın emrine verildiği" hatırlatılmaktadır. Bu husus Câsiye Suresi'nde şöyle ifadesini bulmaktadır: "Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, lutfedip verdiği rızkı aramanız için denizi buyruğunun altına veren Allah'tır, belki artık şükredersiniz. Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir. Doğrusu bunlarda düşünen kimseler için dersler vardır."¹⁰ Bu ayeti Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır:

a) Allah'ın halifesi olan insan, evrende, diğer varlıklar üzerinde tasarruf hakkına sahip olan tek varlıktır.

b) Sadece insan, sınırlama olmaksızın etrafındaki varlıklardan bir dünya meydana getirebilmektedir.

c) Göklerde ve yerde olanlar insanın emrindedir, insan bu varlık alanında üst düzeyde bir etkinliğe sahip bulunmaktadır.

d) Allah'ın halifesi olarak insan, aklını ve hür iradesini kullanarak kendisine yüklenen sorumluluğun bilincine varabilir.

Etrafımızda bir anlamda insan merkezli diyebileceğimiz bir evren vardır. İnsanın evrendeki yerini sağlıklı bir tarzda değerlendirebilmek, onu bir bütün olarak ele almaya bağlıdır. Başka bir deyişle insan, etiyile kemiğiyle, ruhuyla bedeniyle,

¹⁰ el-Câsiye 45/12-13.

toplumla ve fizik çevresiyle bir bütün olarak değerlendirilmelidir. İslâm, insanı bir bütün olarak görmektedir.

İnsanın kendine özgü bütünlüğü, çevreyi de içine almaktadır. Ruh beden bütünlüğü, birey toplum bütünlüğü, insan çevre bütünlüğünü beraberinde getirmektedir. Allah'ın halifesi olan insanın emrine göklerde ve yerde olan şeyler verildiğine göre, insanı içinde bulunduğu çevreden soyutlamak, onun yaratılışına aykırı bir davranış biçimi olur.

İnsan, insanlığını toplum içinde yaşayarak gerçekleştirmek durumundadır. Duhân Sûresi'nde şöyle buyurulmaktadır: "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık, ama insanların çoğu bilmezler".¹¹ Bu ayet, insana yüklenen sorumluluğa dikkat çekmektedir. İnsan, insanlığını gerçekleştirebilmek için çevresinde bulunanlardan yararlanacaktır.

İnsanın mutluluğu, onun her yönüyle bir bütün olarak ele alınmasına bağlıdır. İnsanın bütünlüğü parçalandığında, mutluluk kaybolacağı gibi, insanı insan yapan değerler de kaybolacaktır. Etrafımızdaki değişen, yenilenen dünyada, insanı insan yapan, değişmeyen evrensel olan yüksek ilahi değerler biz insanlar için vardır. Yüce Allah, insanları uyarmak için vahiy ve Peygamberler göndermiştir.

2- Kendini Bilmek

"Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu", (Kendini bilen Rabbini bilir.) Ne demektir, insanın kendini bilmesi? Kendini bilen nasıl Rabbini bilebilir? Bunlara ve benzeri sorulara cevap bulabilmek için, insanın bütün dikkatini kendisi üzerinde yoğunlaştırması lazımdır. Oysa biraz düşünmeğe başladığımız zaman, bu işin zannedildiği kadar kolay olmadığı hemen anlaşılabilir. Günümüzdeki ilim ve teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmelere rağmen, insanın, insan için hâlâ bir meçhul olduğu, kolayca söylenebilir. Aya giden, gezegenlere gitmek için çabalayan, kainatı fethetmeye uğraşan insanoğlu, kendisini yeteri kadar tanıyabilmekten ve anlayabilmekten acizdir. Bırakın ruhumuzu, bedenimizin sırları bile henüz bütünüyle çözülebilmemiş değildir. Halbuki ilim ve teknoloji alanında yapılan bütün çalışmalar, insan için yapılmaktadır. İnsan kendini yeterince tanıyamazsa, bu gelişmelerden nasıl yeterince faydalanabilir. Öyleyse, birinci planda insanoğlu kendisini tanımak için çaba harcamalıdır.

¹¹ ed-Duhân 44/38-39.

Düşünen insan, önce kendisinin kainattaki yerini bulmaya çalışmak zorundadır. Bunca varlıklar alemi içinde insanın yeri neresidir? Etrafımızdaki varlıklara baktığımız zaman, insanın hepsinin üstünde bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Aklımız sayesinde diğer varlıklardan ayrılmaktayız. Allah, insanın başıboş yaratılmadığını bildirmektedir. İşte kendini bilmek meselesi üzerinde kafa yormaya başlayınca, insanın evrendeki yeri ve insanın yaratılış gayesi, ilk planda çözüm bekleyen problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendini tanımayan, kendisi üzerine eğilmeyen bir insanın bu problemlere sağlıklı çözümler bulabilmesi, pek mümkün değildir.

Allah, insanı en güzel şekilde yaratmıştır. İnsana pek çok özellikler vermiştir. Kendini tanımayan bir insanın, iyi ve kötü yönlerini, üstün ve zayıf noktalarını bilmesi biraz zordur. Kendini tanımaya çalışan bir insan, sürekli iyiye, güzele ve doğruya yönelebilmek için, üstün yönlerini daha da geliştirmeye, zayıf yönlerini takviye etmeye çalışacaktır.

İmam Gazali, *Kimyâ-i Saâdet* isimli eserinde, "Kendi nefsinin bilmek" başlığı altında şunları söylemektedir: "Biliniz ki, Allahu Teala'yı tanımanın anahtarı, kendi kendini tanıyıp bilmesidir. Bu yüzdendir ki şöyle buyrulmuştur: "Nefsinin (kendi hakikatini) bilip tanıyan, Rabbini tanır," Bu mevzuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"¹² Hülâsa, sana senden yakın hiç bir şey yoktur. Kendini bilmezsen, başkasını nasıl bilirsin, Kendimi biliyorum, tanıyorum, diyorsan yanılıyorsun! Zira böyle bilmek, hakkı tanımanın anahtarı olamaz. Hayvanlar da kendilerinden bu kadar bilir. Sen kendinden, başın, yüzün, elin, ayağın, etin ve derinden fazla bir şey bilmiyorsun. Batından ise senin bildiğin; acıktığın zaman yemen, kızdığın zaman bir kimseye saldırmaman, şehvetin üstün geldiği zaman, onu tatmin etmendirdir. Bu hususlarda, bütün hayvanlarla seninle aynıdır. O halde senin hakikatini araman lazımdır. Sen nesen, nereden gelmişsin, nereye gideceksin, bu dünyaya ne yapmak için geldin, seni niçin yarattılar, saadetin/mutluluğun nedir, nerededir?"¹³

Gazali'ye göre insanın kendisini tanıması için, ruh ve bedenden yaratılmış olduğunu bilmesi lazımdır. İnsan kendisinde bulunan, yaratılıştan gelen bir takım kuvvetleri bilerek, tanıyarak, onları

¹² Fussilet 41/53.

¹³ İmam Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, Terc. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979), 5-6.

iyilik yolunda kuvvetlendirmelidir. Ona göre, insanın saadeti Allah'ı bilmeye bağlıdır. O, hususla ilgili olarak şöyle demektedir: "İnsanın saadetinin Yüce Allah'ı bilmeye bağlı olduğu nereden anlaşılır, diye sorulursa şöyle cevap verirler; her şeyin lezzeti, tabiatının çektiği tarafadır. Her şey ne için yaratılmışsa, o şey içindir. Şehvetin lezzeti, arzusuna kavuşmak, gazabın lezzeti düşmanından intikam almaktır. Günün lezzeti güzel şeyleri görmekte, kulağın lezzeti ise hoşuna giden şarkıları ve sesleri dinlemektir. Bunun gibi, kalbin lezzeti de, kendi hususiyetlerindedir ve onu, onun için yaratmışlardır. Bu da işlerin hakikatini bilmek olup, insanın kalbine mahsustur."¹⁴

İnsan, sınırlı bir zaman dilimi için, sınırlı imkânlarla dünyada yaşamak durumundadır. Öyleyse, kendini bilmeye çalışan her insan, bu kısa dünya hayatını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan insan olacaktır. Kendini tanımak ihtiyacı hissetmeyenler de, dünya hayatının karşımıza çıkardığı bazı geçici engellere takılıp kalacak, hiç bir zaman gerçeklerle yüz yüze gelemeyecek ve ömrünü boş yere tüketip gidecektir.

3- İnsanın Kendini Tanıması

İnsanın hem bu dünyada, hem de ahirette gerçek mutluluğa kavuşabilmesi için, öncelikle kendisini tanımak zorundadır. Atalarımız "kendini bilmek gibi irfan olmaz", demişlerdir. Rağıb el-İsfahanî, *Mutluluğun Kazanılması* isimli eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Hakimler, 'insana ilk lazım olan bilgi, kendi öz nefsinin bilmesidir' demişlerdir. Bu bilginler diğer bir izahlarında da 'İnsan için ilk gerekli olan bilgi Allah Teala'yı bilmektir' demişlerdir. Aslında bu iki açıklama arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü onlar 'İnsana ilk lazım olan bilgi kendi nefsinin bilmektir' sözlerinde sınav tertip itibarıyla önceliği kast etmiş bulunuyorlar. Aynı şekilde 'İnsan için ilk gerekli olan bilgi, Yüce Allah'ı bilmektir' sözleri ile de şeref ve üstünlük bakımından önceliği kastetmişlerdir. Zira bilgilerin en üstünü, Yüce Allah'ı bilmektir. İnsan kendi nefsinin bilmekle bir çok şeylere marifet hasıl etmiş, bir çok şeyleri öğrenmiş olur. Bunlar şunlardır:

1. İnsan ancak kendi nefsinin bilmiş olması vasıtasıyla başka şeylerin de bilgisini elde edebilir. Kendi nefsinin bilmeyen bir kimse, başka hiç bir şeyi de bilemez.

2. İnsan yaratılmışların hepsi kendisinde derlenen bir hülusa, yani özdür. O halde kim kendi öz nefsinin gereği gibi bilirse, varlıkları

¹⁴ İmam Gazâlî, *Kimyâ-ı Saâdet*, 42.

da anlamış olur. Bunun içindir ki Yüce Allah Kur'an'da Rûm Sûresi'nde "Kendi nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah, gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak ve adalet üzere ve nihayete erecek belli bir süre için yaratmıştır. Doğrusu, insanlardan çoğu Rablerine kavuşmayı cidden inkar edicidirler",¹⁵ buyurmuştur.

Bu ayet-i kerimede şu hususa dikkat çekilmiştir. Eğer onlar, kendi öz nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünüp de kendi nefislerini bilselerdi, kendilerini bilmeleri sebebiyle varlıkların hakikatlerini, gerçek çehrelerini, geçici ve ebedi olanlarını bilmiş olurlardı. Yine bu bilgi yardımıyla göklerin ve yerlerin mahiyetlerini idrak ederlerdi de Rablerinin huzuruna kavuşmak demek olan 'öldükten sonra dirilmeyi' inkar etmiş olmazlardı. Nitekim Allah Fussilet Sûresi'nde şöyle buyurmuştur; "Gerek afakta ve gerekse kendi nefislerinde ayetlerimizi onlara göstereceğiz. Nihayet onun yani İslâm'ın hak olduğu, şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabbin her şeye hakkıyla şahit olması sana kafi değil mi?"¹⁶ Başka bir ayette de şöyle buyurulmaktadır: "Arzda, kamil bilgi sahipleri için Yüce Allah'ın mutlak kudretine delalet eden nice ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de, nice ayetler vardır görmez misiniz?"¹⁷

3. Nefsini bilen kimse, alemi de bilmiş olur. Alemi bilen kimse ise, Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yaratırken, Onun azamet ve kudretini ve göklerin ve yerin yaratılışını apaçık müşahede etmiş gibi olur. Böylece bu yaratılış keyfiyeti, kendilerini şaşkırtan bilgisizler ve inkarcılar gibi olmaktan uzak kalır. Nitekim bu hususu bilemeyen ve bilgisizlikleri yüzünden inkara sapanlar hakkında Yüce Allah Kehf Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Ben, ne göklerin ve yerin yaratılışında ve ne de kendilerinin yaratılışında onları şahit tuttum. Saptıranları yardımcı edinmiş de değilim."¹⁸

4. İnsan kendi ruhunu bilmekle ruhani alemi ve onun bakılığını bilir. Keza kendi maddi vücudunu bilmekle de maddi alemi ve onun sonlu olduğunu anlamış olur. Böylece fani ve geçici olanların değersizliğini; iyi ve baki olanların da şeref ve üstünlüğünü idrak eder.

5. Kendi nefisini bilen bir kimse, Peygamberimiz, 'düşmanın en zararlısı, nefisindir' anlamındaki hadisleriyle bildirilen ve insanın

¹⁵ er-Rûm 30/8.

¹⁶ Fussilet 41/53.

¹⁷ ez-Zâriyât 51/210.

¹⁸ el-Kehf 18/51.

kendi benliğinde gizli bulunan düşmanlarını anlamış olur. Böylece onlardan korumak yollarını da bulur ve Yüce Allaha sığınır. Nitekim sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed ' Ya Rabb! Bana doğru yolunu ilham et ve nefsimin kötülüklerinden beni koru'¹⁹ diye dua etmiştir. Yine Peygamber'in şöyle dua ettiği nakledilmektedir: "Ya Rabb! Göz açıp kapayınca kadar da olsa, beni nefsim ümidine bırakma, (eğer nefsim ümidine kalırsam) helâk olurum."²⁰

"Gizlenen, düşmanlarını, gizlendikleri yerleri ve düşmanların ne suretle harekete geçebileceklerini bilen bir kimse, güzel bir tarzda onlardan sakınır ve en iyi bir şekilde mücahadede bulunur. Böylece Yüce Allah'ın kendi yolunda cihatta bulunanlara vadettiği mükafatlara hak kazanır. Gizlenen düşmanlarını ve onların saklı kalacakları yerleri bilmeyen bir kimseye, düşmanı olan heva ve hevesi, akla uygun olarak gözükabilir.."

6. Nefsini bilen kimse, onu idare etmesini de bilir. Kendi nefsinin güzel ve adil bir siyasetle idare eden kimse, alemi de güzel ve adil bir tarzda idare etmeye muktedir olur.

7. Nefsini bilen kimse, herhangi bir insanda gördüğü bir kusurun şahsında da olabileceğini düşünür. Böyle bir eksikliğin, kendisinde ya görünür halde bulunabileceğini, ya da ateşin çıkmak taşında saklı olduğu gibi, bu kusurların da kendi nefsinde gizli olabileceğini düşünür.²¹

İnsanın dünya ve ahiret saadeti de, kendini tanımasıyla doğru orantılıdır. Büyük şair Muhammed İkbâl bu konuda şöyle der: "Kalbinin derinliklerine in ve benliğinin ta uzak köşelerine kadar git ki, hayatın sıraları sana açılsın. Ey arkadaş! Bana insaf etmediğin ve beni tanımadığın zaman pek bir şey çıkmaz. Fakat sen nefsinle karşı adil ve ölçülü ol, onu tanı; ona vefasızlık etme. Gönül alemini ne sanıyorsun? O alem baştan başa hararet, tutku, aşk ve sevgidir. Madde alemine gelince, ticaret, aldatmaca ve kandırmacadır. Gönül serveti sahibinden ayrılmaz. Ama cisim ve madde serveti, çekilip giden bir gölge, yok olan bir nimettir. Bir filozof bana 'başkasına

¹⁹ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, thk. Şuayb Arnaûtî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 1/417.

²⁰ Ebû Dâvûd , Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1369/1950), 4/442, "Kitabü'l-Edeb", 110 (No.5090).

²¹ Ebül Kasım Rağîb el-İsfahanî, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi)*, terc. Lütî Doğan (İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1974), 23-25; Arapça nüsha: Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağîb el-İsfahanî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*, Beyrut, 1319/1901, 10-12.

boyun eğdin mi, gönlüne de cismine de sahip olamazsın' dediğinde, utancımдан neredeyse eriyecektim ve alnımdan terler boşanmıştı. Sabah erkenden, seher rüzgarının cana can katan nefesi beni okşadı ve şöyle fısıldadı; 'Kendini, değerini ve yerini bilen kimse, hükümdarların tahtına ve sultanların koltuğuna layıktır. Bil ki, marifet, yani kendini bilme olmaksızın sana hayat, yükselme, şeref, keramet hakkı yoktur. Ona bir sahip oldun mu aleme sahip oldun, onu bir yitirdin mi her şeyi yitirdin ve en basit bir meta oldun demektir.'²²

Her insan başlı başına bir dünyadır. İnsanların görünüşleri birbirine benzese bile, iç dünyaları, olayları idrak şekilleri, eşyayı yorumlayışları oldukça farklıdır. İnsanların bu durumlarını bir buzdağına benzetmek mümkündür: Başkalarıyla ortak olan görünen kısımdır. Bu ise, insan bütünlüğünün sadece küçük bir parçasıdır. Bu sebepten, her insan, en iyi kendi kendisini tanıyabilir; bir başkasını tanımak görebildiklerimize dayalı olarak o insan hakkında bazı kanaatlara sahip olmak demektir. Kendisi üzerine eğilmeye, kendini tanımaya çalışan bir kimse, öncelikle zaaflarını ve üstün yönlerine başkalarından daha iyi görecektir. Elinden sağlam ölçüleri varsa ki, bir müslüman için bu şaşmaz ölçüler Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olmak durumundadır, davranışlarını bu ölçülere göre kolayca düzenleyebilecek ve sağlıklı muhasebe yapabilecektir.

İnsan dünyada da ahirette de mutluluğa layıktır; farkında olmadan, sürekli bir gerçek mutluluğun arayışı içindedir. Ragıb el-İsfahani, bu konuda şöyle demektedir: "İnsan yaratılmışlar arasında dünya ve ahiret mutluluğunu kazanamaya elverişli bir yaratılıştaki tek varlıktır. Çünkü Yüce Allah, hayat bahşettiği varlıkları üç çeşit kılmıştır. a) dünya yurdu için yaratılmış olan hayvanlar, b) ahiret yurdu için yaratılmış olan mele-i ala adı verilen melekler, c) hem dünya yurdu, hem de ahiret yurdu için yaratılmış olan insanlar. Bu bakımdan insan, iki cevher arasında bulunmaktadır. Bu cevherlerden birincisi, aşağı derecede bulunanıdır. Bu da hayvanlar alemidir. İkincisi ise, pek yüksek ve şerefli olan cevherdir. Bu da melekler alemidir. Böylece insanda, iki alemin cevher ve istidatları birleştirilmiştir."²³

İnsanın saadetinin daha çok kendi kendisini tanımaya bağlı olduğunu önemle belirten İsfahani, insanın gerçek saadet özlemi

²² Muhammed İkbâl'in hangi eserinden alındığı tespit edilememiştir.

²³ el-İsfahani, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi)*, 59; Arapça nüsha: el-İsfahani, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*, s. 29.

içinde olduğunu şöyle dile getirmektedir²⁴: "İnsanın kendisi için hazırlanmış ve kendisine mübah kılınmış saadetler vardır. Bunlar Kur'an'da, "Eğer siz Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz, onları sayıp bitirmeye muktedir olamazsınız."²⁵ mealindeki ayette zikrolunan nimetlerdir. Bununla beraber bütün nimetler ve saadetler, özet olarak iki bölüme ayrılır.

a) Ebedi olup hiç bir surette değişmeyecek ve yok olmayacak olan ahiret nimetleri

b) Değişip yok olma durumunda bulunan dünya nimetleri.

Dünyaya ait olan nimetler, ahiret saadetine ulaştırmadığı takdirde, bizim için çölde görülüp su zannedilen, bir serap, aldatıcı bir gurur, bir fitne ve azaptır. Allah Yunus Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır. Yeryüzünün süslenip bezendiği ve yerin sahiplerinin bütün bunlara malik olduklarını sandıkları sırada, gece veya gündüz buyruğumuz o yere gelmiş ve orayı hiç bir şey bitirmemiş çevirmiş; bir gün önce bir şey yokmuş gibi olmuştur. Düşünen millet için ayetleri böylece uzun uzun açıklıyoruz."²⁶

Düşünen insan ise, kendini tanımaya çalışan insandır. Kendini tanıyan insan da Allah'ı bilen ve O'nun istediği gibi olmaya gayret eden kimsedir.

4- Sevmek ve Düşmanlık Beslemek

Peygamberimiz Hz. Muhammed, Tirmizi ve Beyhaki tarafından nakledilen bir hadisi-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: "Sevdiğin kimseyi, bir gün düşmanın olabileceğini de düşünerek sev, buğz ettiğin kimseye de buğzunda ileri gitme, ihtiyatlı ol, bir gün olur da senin dostun olabilir."²⁷ Sevmek ve buğzetmek, düşmanlık beslemek, insanların yaratılışlarıyla alakalıdır. İnsan hem seven, hem de nefret eden, düşmanlık besleyen bir varlıktır. Ancak insanın mutluluğu için bu duyguların ikisinin de normal ölçüler içerisinde olması lazımdır.

²⁴ Ebül Kasım Rağıp El-İsfahani, *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn Tercemesi)*, 107-108; Arapça nüsha: er-Rağıp el-İsfahani, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn*, 56-57, 62.

²⁵ İbrâhim 14/34; en-Nahl 16/18.

²⁶ Yunus 10/24.

²⁷ Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 4/360, "Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla", 60(No.1997); Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki,, *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 8/514. (No: 6168).

İnsan ictimai bir varlıktır; dünya hayatını diğer insanlarla birlikte sürdürecektir. Bu sebeple toplum hayatının getirdiği, toplumun huzuru ve insanlığın devamı için mutlaka uyulması gereken bazı kanunlara bütün insanlar uymak zorundadırlar. Günlük hayatımızda karşılaştığımız olaylar insanlardan bazılarına karşı sevgi, bazılarına da düşmanlık beslememize yol açmaktadır. İşte Hz. Peygamber kaçınılmaz olan bu duygular için, bizleri ölçülü olmaya çağırmaktadır. Gerek sevgide gerekse düşmanlık beslemede mutlaka ölçülü olmak gerekmektedir.

İslâm fert ve cemiyet hayatı arasında fevkalade mükemmel bir denge kurmuştur. Allah, Necm Sûresi'nde "Hiç bir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez, insan ancak çalıştığına erişir"²⁸ buyurarak, bir taraftan insanın tek başına Allah'ın karşısına çıkacağını belirtirken, diğer taraftan da, "bütün mü'minlerin kardeş"²⁹ olduğunu bildirerek, birbirimize olan münasebetlerimizin kardeşlik seviyesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sevgili Peygamberimiz, "kendin için sevip istediğini diğer müslüman kardeşin için de sevip istemedikçe tam mü'min olamazsın"³⁰, diyerek müslümanların birbirlerine karşı davranışlarının nasıl olması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Müslümanlar arasındaki münasebetler sağlam temeller üzerine kurulmalıdır. Fertlerin temel hakları, hiç bir zaman çiğnenmemelidir. Cemiyet hayatında ise, İslâm, fertlere üst seviyede bir sorumluluk duygusu yüklemiş, karşılıklı saygıyı esas almıştır. Aslında başkasına saygı duymayan bir insanın kendi şahsiyetine saygı duyduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Akıl ve kemal sahibi insanlar, günlük hayatlarında, şuna buna düşmanlık ve husumet beslemekten sürekli kaçınır; buna meydan vermemeye, ortaya çıkan dargınlık ve kırgınlıkları süratle gidermeye çalışırlar. Bu aynı zamanda, ileri görüşlülük dediğimiz, akılcı davranmanın bir neticesidir. Peygamberimiz bir başka hadislerinde, bir müslümanı sevindirmenin önemini şöyle dile getirmişlerdir: "Farz ibadetlerden sonra, Allah katında amellerin en faziletlisi, en

²⁸ en-Necm 53/38-39.

²⁹ el-Hucurât 49/10.

³⁰ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/9, "Kitabü'l-İmân", 6; Müslim b. Haccâc, *es-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/66, "Kitabü'l-İmân", 71; Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 8/115, "Kitabü'l-İmân", 19; Tirmizî, *Sünen*, 4/667, "Sıfâtü'l-Kıyâme", 59(No: 2515); İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 1/26, "Mukaddime", 9.

makbülü bir müslümanı sevindirmektir."³¹ Basit gibi görünen bu husus, aslında ictimai düzenin temellerinden birisidir. Müslümanların birbirleriyle münasebetleri Allah rızası için, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı olmalıdır. Müslüman Allah için sevmeli, Allah için düşmanlık beslemelidir. Hem sevgi, hem de buğz ölçülü olmalı, sonradan bizi rahatsız edecek pişmanlık hissettirecek durumların ortaya çıkmasına imkan vermemelidir.

5- İnsanları Tanımak ve Anlamak

İnsanın sosyal bir varlık olması, hayatını diğer insanlarla birlikte sürdürmesini zorunluluk haline getirmektedir. Belki bir kimsenin diğer insanlardan uzak tek başına yaşayabilmesi mümkündür. Ancak, yaşanan hayatın ne ölçüde insani olduğu, her zaman tartışma konusu olacaktır. İnsanoğlu yaradılışı gereği, sevinçlerini de, kederlerini de diğer insanlarla paylaşma ihtiyacı hisseder. Hatta sevinçler paylaşıldığı zaman bir derinlik kazanır, keder paylaşıldığı zaman azalır.

Birlikte yaşamak, daha insani bir hayat sürebilmek için gereklidir. Öte yandan sosyal hayat, insanlar arası münasebetlerin, bir takım esaslara kurallara göre düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu temel kurallar, çoğu zaman, hayatın tabii seyri içerisinde, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ahlaki değer yargıları bunun tipik bir örneğidir. Toplum insanların mutluluğu, huzuru, güven içinde yaşaması için öylesine hassas ölçüler getirmiştir ki, bunların etkisi, bir takım cezaların çok üstündedir. Diğer taraftan ahlaki kuralların yanında, bir takım kanunlar yapılmış, toplumun çoğunluğunun hak ve hürriyeti, bu kanunlarla teminat altına alınmıştır. İnsanların özgür olmaları, akıllarına esen her şeyi, akıllarına estiği şekilde yapmaları demek değildir. Sosyal hayat, ancak karşılıklı hak ve sorumluluklara uyulduğu zaman huzur ve mutluluk getirebilir.

İşte insanların bir arada yaşama ihtiyacı hissetmeleri, insanların yaratılıştan getirdikleri önemli bir ihtiyaçtır. Bir arada yaşamak söz konusu olunca, akla ilk gelecek olan, "anlamak ve anlaşılma" olacaktır. Birbirlerini anlamayan ya da anlaşılmaayan insanların oluşturacakları toplumda mutluluktan, saadetten sözedilebilir mi? Sosyal hayatta insanların başını ağrıtan meselelerin pek çoğu, "anlamak ihtiyacı" hissetmemekten kaynaklanmaktadır. Bir ailede eşler karşılıklı olarak birbirlerini anlamak ihtiyacı hissetmezlerse, hiç bir zaman birbirlerini anlayamazlar. Belki uzunca süre birarada

³¹ el-Münâvî, Muhammed Abdür-raûf, *Feyzü'l-Kadîr Şertu Câmî'u's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1356/1938), 2/25.

yaşayabilirler. Hatta çocuk sahibi de olabilirler, fakat birbirlerini anlayamazlar. Birbirlerini anlamak ihtiyacı hissetmeyen kimselerin birbirlerini tanımaları da mümkün değildir. Oysa aile ocağı kutsaldır. Yüce Allah, eşler arasında karşılıklı sevgi saygı var etmiştir. Bu sevginin, saygının açığa çıkarılması, beslenmesi, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Birbirlerini yeterince tanımayan insanların, birbirlerini anlamaları biraz zor olduğu gibi, birbirlerini anlayamayan insanların da, yaratılıştan gelen sevgi ve saygıyı açığa çıkarabilmeleri biraz zordur.

Birbirlerini tanıyan, seven ve saygı duyan eşlerin, çocukları da bu mutluluk havasının içinde büyümek şansına kavuşmuş olurlar. Böyle bir ortamda yetişen çocukların, kişiliklerini bulma, benliklerinin farkına varma imkanı her zaman vardır. Ancak burada da, anne-baba ve çocukların birbirlerini anlamaları ve tanımaları söz konusudur. Pek çok anne baba çocuklarından şikayetçidir. Onların kendi sözlerini dinlemediklerini, kendi bildiklerine göre hareket ettiklerini, kendilerine yeterince saygı duymadıklarını söylerler. Böyle anne-babalara "çocuklarıyla oturup konuşup konuşmadıklarını, onları dinleyip dinlemediklerini" sorduğunuz zaman, alacağınız cevap çoğunlukla olumsuz olacaktır. Pek çok anne baba çocuklarıyla samimi bir diyalog kuramamaktadır. Oysa anneler, babalar çocukların dertlerini, sıkıntılarını açabilecekleri ilk kimseler olmak durumundadırlar. Bir babanın çocuğu ile oturup sohbet etmesi, o çocuk için dünyalara bedeldir. Babanın bu ihtiyacı hissetmesi, çocuğu anlamasına ve tanınmasına yardımcı olacaktır. Anne, baba ve çocuklar birbirlerini anladıkları zaman özlenen mutluluk ortaya çıkmış olur. Aksi takdirde anne-babalar çocuklarından, çocuklar da anne-babalarından şikayet edip duracaklardır. Bu şikayetlerin sona ermesi, ancak tarafların birbirlerini anlamasıyla ve tanınmasıyla mümkün olur.

İnsanları anlamak, büyük bir sanattır. Bunun ilk basamağı karşı tarafa samimi bir ilgi göstermekle başlar. İnsanlar başkalarının kendileriyle ilgilenmesinden, belki de tabiatları gereği, çok hoşlanırlar. Hatta bazan dikkat çekebilmek için akla hayale gelmedik kılıklara girer, çok değişik konuşmalar yapar, farklı davranışlar sergilerler. Bunun altında yatan duygu, öncelikle kişinin kendisini topluma kabul ettirme arzusudur. Oysa, kendini tanıyan, kendisiyle uyum içinde olabilen bir insanın, kendisini başkalarına kabul ettirebilmesi için, birtakım zorlamalara girmesine hiç lüzum yoktur. Hayatın tabii akışı içerisinde, toplumu ayakta tutan temel kurallarına saygı gösterilerek, normal sınırları içerisinde, başkalarına göstereceğimiz, biraz samimi ilgi, bizim, insanlar arasında sağlam bir yer bulmamıza imkan hazırlayacaktır. Her insan zaman zaman, bir başkasının desteğine şiddetle ihtiyaç

duyar. Bu ruh halini pek çoğumuz yaşamışızdır. İşte böyle nazik bir anda, bir yakınımızın müşfik eli bize uzanır. Tek başımıza bizi bunaltan mesele kolayca hallolduğu gibi, hiç düşünmediğimiz yeni yeni çözümler de ortaya çıkar. Hayatımızın yönü bile değişebilir. Böyle insanları ömür boyu minnet ve şükranla anmaktan kendimizi alamayız. İşte onu bizim gözümüzde yücelten, onun bize gösterdiği samimi ilgiden başka bir şey değildir.

Günlük hayatımızda karşımıza çıkan anlaşmazlık problemlerinde etkili olan iki önemli faktör daha vardır: Dinlemeyi becerememek ve çok önemli konularda bile düşünmeden rastgele konuşmak. Nasıl insanları anlamak bir sanatsa, aynı şekilde büyük bir sabır isteyen dinlemeyi bilmek de, bir sanattır. İnsanların birbirlerini dinleme konusunda yeteri kadar sabırlı olamamaları, anlaşılma imkanını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Bu arada, konuşulurken insanın neyi, nasıl ifade edeceğini de iyi hesaplaması lazımdır. Diğer taraftan meselenin takdim ediliş şekli de son derece önemlidir. Kötü bir havada hoş olmayan ifadelerle ileri sürülen çok basit bir teklifin reddedilme ihtimali oldukça yüksektir. Allah insana, konuşma gibi bir kabiliyet bahşetmiştir. İnsan, istediği hususu, çok değişik şekillerde anlatabilir. Mühim olan önce iyi niyet, sonra da biraz ilgi ve dikkattir.

6. İnsan Hürriyeti ve Sorumluluk

İnsanoğlunun kendinden çok kendi dışındaki varlıklarla ilgilenmekten hoşlandığını, Bilim Tarihi göstermektedir. İnsanın kendini tanıması kendini anlaması pek kolay değildir. Kendinden kaçış, insanoğlunun tarihi zaaflarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana yaraşan, düşünerek hareket etmek, bilerek yaşamaktır.

İnsan hürriyeti meselesi, felsefenin en köklü problemlerinden biridir. Hürriyet, çok çeşitli tanımları olan genel kavramlardandır. Üstelik, subjektif yönü ağır bastığı için, hürriyet kavramı insandan insana farklı bir şekilde anlaşılakta, yorumlanmaktadır. Ancak, hürriyet dendiği zaman, akla hemen insan gelmektedir. Bu konuda Prof. Dr. Necati Öner şöyle demektedir: "Hürriyet kelimesini yalnız insan için değil, diğer varlıklar için de kullanırız. Kafese kapatılmış bir kuş için 'hürriyeti elinden alınmış', kırlarda başıboş dolaşan bir hayvan veya havada kanat çırpıp uzaklaşan bir kuş için 'hürriyet içinde' diyoruz. ... İnsanın çeşitli hürriyetlerinden bahsederiz. Siyasi hürriyet, vicdan hürriyeti, ekonomik hürriyet, mülk edinme

hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı hürriyeti seyahat hürriyeti vs.."32

"Hürriyetin farklı açıklamaları arasında ortak bir nokta bulunmaktadır: İnsan hür müdür, değil midir? Başka bir deyişle, bu konudaki her hangi bir açıklama, karşıt şu iki görüşten birisi içerisinde yer alır: İnsan hürdür... İnsan hür değildir. Hürriyet meselesi her ele alınışta, sonuç bu kapılardan birisine açılır"33

Hürriyet denilince ilk akla gelen seçme ve eylem hürriyetidir. Eğer insan seçebiliyor ve hür iradesini kullanarak istediklerini yapabiliyorsa, hürdür. Değilse hürriyetten söz etmenin bir anlamı olmayacaktır. Hür olup olmadığımızı anlayabilmek için, uzaklara gitmeye gerek yoktur. Dikkatimizi kendimiz üzerinde yoğunlaştırdığımız zaman, bu konuda bir şeyler söyleme imkanı bulabiliriz. İnsanın sınırlı bir varlık oluşu, seçme hürriyetinin de sınırlı olması gibi bir sonuç doğurmaktadır.

"İstemek için çeşitli imkânların bulunması, farklı seçeneklerin olması gerekir ki, 'şunu istiyorum, şunu istemiyorum' diyebileyim. O halde hürriyet, çeşitli imkânlar karşısında bahis konusu olabilir. Bir çok imkân olmalı ki onlar arasında bir seçim yapıp, şunu istiyorum, şunu istemiyorum diyebileyim. O halde seçme, hürriyetin temel unsurlarından birisidir. Seçme, tesadüften farklıdır; seçmede işin içine bilinç girer. İnsan bazı akıl yürütmelerden sonra seçim yapar. Seçmeden sonra eylem gelir. İnsan istediğini seçip sonra onu eylem (fiil) haline geçirdiğinde; başka bir ifadeyle 'yaptığında' kendisini hür hisseder. Bu eylemi bir engelle karşılaşırsa, hürriyetsizliğinin bilincine varır. O halde bütün insan hürriyetlerinin temelinde bu iki unsur bulunur: Seçme ve Eylem.

İnsan hürriyetiyle ilgili soru şöyle olmalıdır: İnsan seçmede hür müdür? İstediklerini yapmada hür müdür?

İnsan hürriyeti ikinci merhalede açıkça kendisini gösterir. Yani istediğini seçip onu eylem haline geçirdiğinde kendi hürriyetini veya hürriyetsizliğini hisseder. İnsan, seçmede hürriyet veya hürriyetsizliğinin bilincinde değildir. İnsan hürriyetinin değil de, daha çok hürriyetsizliğinin bilincine varır. Başka bir deyişle, insan, hürriyetin verdiği rahatlığın değil, fakat hürriyetsizliğin verdiği rahatsızlığın farkındadır. Bu sebeple diyoruz ki; hürriyetin yokluğunun bilinci, hürriyetin mevcudiyetini ortaya kor."34

³² Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara : Selçuk Yayınları, 1982), 9.

³³ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 10.

³⁴ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 13-14.

Sınırlı da olsa, insanın seçme ve eylem hürriyetinin olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Kendi varlığımız ve insanlığımız bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ne var ki, insanlık tarihi boyunca, bu konuda, hep aşırılıklar söz konusu olmuştur. Bazıları, insanın rüzgar önündeki yaprak gibi ilahi iradenin önünde savrulduğunu, her türlü iradeden yoksun olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları da, Allah'ın hürriyet alanının görmezlikten gelmişlerdir. İnsanın hürriyet alanı, Allah'ın hürriyet alanının içerisinde. Yüce Allah, mutlak güç, kudret sahibidir. İnsanoğlunu yaratmış, ona akıl ve hür irade vermiş ve o ölçüde de sorumlu tutmuştur. İnsanoğlu bu kısa dünya hayatında insanlığını gerçekleştirmek durumundadır. İşte insanın tarihi sorumluluğu, bu insanlığını gerçekleştirmek noktasında düğümlenmektedir.

İslâm hiç bir zaman insanı robot gibi ele almamıştır. Kur'an'da akıl ve aklın önemi vurgulanmış, insanın seçme hürriyetine sahip olduğu açıkça belirtilmiştir. Özellikle inanç alanına bakmadığımız zaman, bu seçme hürriyetinin bütün açıklığı ile ortada olduğunu görürüz. Yüce Allah, vahiylerini insanlara iletmekle görevlendirdiği peygamberlerin en önemli görevlerinin "tebliğ" olduğunu bildirmiştir. Bunun anlamı şudur: Peygamberler, inanması için hiç kimseyi zorlayamazlar. Onların görevi gerçekleri insanlara duyurmaktır. İsteyen kulak verir, anlar; gerçekleri görür ve inanır; İsteyen de inanmaz. Bu husus Bakara Sûresi'nde ifadesini şöyle bulur: "Dinde zorlama yoktur; artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır. Putları inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir".³⁵

"Allah, mukaddes kitaplarda 'şunu yap, şunu yapma' diye emreder. Bu durum insanın seçme hürriyetine sahip olduğunu gösterir. Diğer taraftan Allah günah ve sevabı seçme bilinci kazanan insanın hürriyetinin mutlak olmadığı ortaya çıkmış oluyor. Tabii bu anlamada hürriyet ancak inanan insanlar için bahis konusudur.

"Hürriyet bir yaşantı hâli olduğu için, insan böyle bir imkana sahip olduğunu hisseder. Bu hissediş, hürriyet halinde değil de, hürriyetsizlikte ortaya çıkar.

"Böylece gerek mukaddes kitaplara dayanarak iman yoluyla, gerek üzerinde düşünerek tefekkürle ve gerekse yaşanmış tecrübe ile insanın özünde hür bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Fakat insan hürriyeti mutlak değil, görelidir. Görelilik, onun sınırlı, yani belli bir alanda geçerli bulunmasından geldiği gibi, sebepler karşısında kayıtsız kalmamasından da ileri gelmektedir. İnsanın özünü ilgilendiren olduğu, yani varlık türünü oluşturan

³⁵ el-Bakara 2/256.

unsurlardan birisi olması hasebiyle, hür olma insanın tabiatı gereğidir. Hürriyet halini yaşama, kendisi olmasını, insan olmasını sağlıyor demektir. Bu durumda, insan için hür olma, tabii bir hak olarak ortaya çıkar.³⁶

Şerefli aynı zamanda, ağır bir sorumluluk yüklenmiş olan insan, kendi çapında geniş bir hürriyet alanına sahiptir. Etrafımızda bir anlamda "insan merkezli" bir evrenin yer alışı, insan hürriyetinin hangi boyutlarda değerlendirilmesi gerektiğini bizlere göstermektedir. Yüce Allah, göklerde ve yerde olanların insana boyun eğdirildiğini bildirmiştir.

İnanç alanında geniş bir hürriyete sahip olan insan, aynı ölçüde olmasa da, diğer alanlarda da geniş hürriyete sahiptir. Kur'an'da zerre kadar iyilik yapanın da, zerre kadar kötülük yapanın da bunların karşılığını göreceği belirtilmiştir. Bilinçli iyi davranışların karşılığı sınırsız nimetlerin yer aldığı cennet ya da ebedi mutluluktur.

7- İslâm ve İnsan

Son Peygamber Hz. Muhammed'in getirdiği dinin adını Yüce Allah kendisi koymuş ve ona İslâm demiştir. İslâm kelime olarak sulh, sükun, samimiyet ve bağlılık anlamlarını taşır. Aslında İslâm adı ile, daha başlangıçta üç temel esas insanlara anlatılmak istenmiştir;

a) Müslüman insan her hususta iyi, doğru, sağlam, insana huzur ve sükun veren şeyi aramak ve bulmak,

b) Müslüman inandığı ilkedeki, yaptığı işte ve söylediği sözde samimi olmalı, daima iyi niyet taşımalı,

c) Müslüman araştırma sonucu bulduğu sağlam, doğru ve iyi olana bağlanacak, teslim olacak ve onun gereğini yerine getirecektir.

Görüldüğü gibi, İslâm'ın anlamı iyiye samimiyetle bağlanmak demektir. Kur'an, Allah'ın insanlara gönderdiği en son mesajdır, Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlara sunulan, kıyamete kadar insanlığa ışık tutacak olan aşınmaz, yıpranmaz ve eskimez bir ilahi armağandır. O halde İslâm'ın insanlığa neler getirdiğini Kur'an'dan öğrenmek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'in, ilk ve son ayete kadar, en çok üzerinde durduğu hususlardan birisi, zihin ve düşünce terbiyesidir. İnsanın irade hürriyetini kullanabilmesi ise, zihin ve akılla mümkün

³⁶ Öner, *İnsan Hürriyeti*, 140-141

olmaktadır. Bu sebepten her şeyden önce, insanın zihnini ve düşüncesini terbiye etmek gerekmektedir. Zihin terbiyesi, insanı her türlü yanlış, batıl fikir ve hurafelere inanmaktan alıkoyar. Ona gerçek doğru ve sağlam inancı temin eder.

Gerçek İslâm'ı öğrenmek ve yaşamak imkanına sahip olabilmek, öncelikle Kur'an'a ve Sünnete dayalı bir din anlayışına sahip olmaya bağlı bir husustur. Bir Müslüman Kur'an'a ve Sünnete dayalı bir din anlayışına sahip olmadığı sürece, ne İslâm'ı bildiğinden ne de, İslâm'ı yaşadığından sözedebilir. Bu sağlam anlayışa kavuşabilmek için İslâm'ın; insan, Allah ve Peygamber kavramlarına nasıl baktığının ortaya konması icabetmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in takdim ettiği "insan" kavramını anlamaksızın İslâm'ı anlamak pek mümkün değildir. Çünkü Kur'an insanlara gönderilmiştir. Mü'minler şifa ve rahmet kaynağı olarak ondan istifade edeceklerdir. Kur'an'da insan, tek başına Allah'la karşı karşıya kalmaktadır. Kur'an'daki Adem kıssasını inceleyerek, Allah'ın ve dolayısıyla dinimiz İslâm'ın insanı nasıl tanımladığını anlayabiliriz; "Rabbin meleklerle 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim demişti'; melekler, 'orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz' dediler; Allah 'Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Ve Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklerle gösterdi, 'Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin' dedi. Cevap verdiler 'Sen münezzehsin öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem bilensin, hem Hakim'sin! Allah 'Ey Adem onlara isimlerini söyle' dedi, Adem isimlerini söyleyince, Allah 'Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu da bilirim, diye size söylememiş miydin? dedi. Meleklerle 'Adem'e secde edin' demiştik, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu."³⁷

Allah, Kendisini devamlı takdis eden meleklerin insana secde etmelerini isteyerek, halifesi olarak vasıflandırdığı insanın Kendi katındaki yüksek mertebesini de göstermek lütfunda bulunmuştur. Ancak Yüce Allah Tin Sûresi'nde "Biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık"³⁸ diyerek, insanın işaret ettiğimiz yüksek mevkisi yanında bir başka noktaya daha dikkat çekmektedir. Aslında Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili ayetleri dikkatle tetkik ettiğimiz zaman, insanın birbirine zıt iki unsurdan yaratılmış olduğunu anlarız: Balçık ve ruh. İnsanın

³⁷ el-Bakara 2/30-34.

³⁸ et-Tin 2/4.

saltanatı ve önemi de, belki böyle iki boyutlu bir varlık olmasından ileri gelmektedir. Onun bu iki boyutu arasındaki mesafe, balçıkla kendine üflenen ruh arasındaki mesafedir. O, bir yönüyle hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşmeye müsait iken, diğer yönüyle de meleklerden daha yukarı, Allah'a doğru yükselmek imkanına sahip bir varlıktır. Allah, hiç bir şeyi boş yere yaratmamıştır. Her şeyin yaratılışının bir sebebi hikmeti vardır. Allah, insanları ve cinleri, ancak kendisine ibadet etmeleri için yarattığını bildirerek, insanın esas yaratılış gayesini açıkça bildirmiştir.

Yüce Allah, insanın yaratılışı ile ilgili olarak Ahzâb Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Doğrusu Biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir."³⁹ Müfessirlerden bazıları bu ayette geçen emanetten kastın insanın hür iradesi olduğu kanaatindedirler. İnsan hür iradesiyle, yeryüzündeki bütün yaratıklardan üstün kılınmıştır.

Zâriyât Sûresi'nde "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım"⁴⁰ diyen Allah, pek çok ayette insanın bir imtihan için yaratılmış olduğunu, bu imtihan neticesinde kimin daha güzel amel etmiş olduğunun ortaya çıkacağını bildirmektedir.

Allah'ın halifesi olarak adlandırılan insan, Allah'ın istediği doğrultuda hareket eder, yaptıklarını sırf O'nun rızasını kazanmak için yaparsa, meleklerden de üstün olma hakkını kazanabilir. Hem bu dünyada hem de ebedi alemde gerçek mutluluğu tadabilir. Bunun için, önce, Allah'ın "insan"a verdiği değer farkında olmalı, Allah'ın kendisine yüklediği "emanet" in ağırlığını daima benliğinde hissedebilmelidir. İnsanın meleklerle ve diğer bütün yaratıklara üstün kınışı, Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla, insanın bilgisinden dolaydır. Allah insana hür irade verdiği için, insan istediğini seçme hakkına sahiptir. Ancak yine bu iradeden dolayı ortaya bir de sorumluluk meselesi çıkmaktadır. İnsan, sadece kendi akıbetinden değil, kendisine verilen ilahi emanetten de sorumludur. Aslında Yüce Allah'ın, insanın bir imtihanda olduğunu bildirmesi de bu sorumluluğun değişik bir ifadesi olarak anlaşılabilir.

³⁹ el-Ahzâb33/72.

⁴⁰ ez-Zâriyât 51/56.

8- İnsan İnanan Bir Varlıktır

İnsan sıradan bir varlık değildir. Yüce Allah insanı en güzel şekilde yarattığını ve onu şerefli kıldığını bildirmiştir. İslâm, insana, insanlığını nasıl gerçekleştirebileceğini göstermek için gelmiştir. İnsanoğlu, yaratılış gayesini bildiği ölçüde hayata bağlanabilir, yaşama sevincini sürekli kılabilir. Biraz düşünecek olursak, yüksek değerlerin dışında, insanı hayata bağlayan şeylerin hemen tamamının geçici olduğunu görmekte gecikmeyiz. Şan şöhret sahibi olmak, her insanın hoşuna gider, ama şöhreti koruyabilmenin güçlüğü bir yana fertler ve toplum sürekli yenilediği için, kalıcı şöhreti yakalamak hemen hemen imkansız gibidir. Mal mülk sahibi olmak, insanoğlunun doğuştan getirdiği bir özelliğidir. Yaşamam için bunlara ihtiyacımız vardır. İslâm dini müminin çalışmasını mümkünse zengin olmasını ister. Kur'an'ın namazdan sonra en çok üzerinde durduğu ibadet zekattır. Hacca gidebilmek için yine yetecek kadar paraya, mala mülke ihtiyaç vardır. Ancak, dünyanın en zengin insanı da olsak, bir gün her şeyi geride bırakıp gitmek durumundayız. Mal mülk Allah rızası için değerlendirildiği zaman bir anlam ifade eder. Aksi takdirde onlara sahip olan kimse bir ömür boyu kambur gibi onları sırtında taşımak, onların ağırlığı altında ezilmek zorunda kalacaktır.

İnsanoğlunun mutluluğu daima gerçekler üzerine kurulmalıdır. Bunun için de, önce kendisini, çevresini ve etrafında olup bitenleri doğru anlaması ve doğru değerlendirmesi gerekir. Her şeyi olduğu gibi görebilmek, anlayabilmek, mutluluğun ilk temel şartıdır. İşte insanlık tarihi boyunca gönderilen Peygamberlerin yapmaya çalıştıkları iş budur. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim, insanlara gerçek saadetin, mutluluğun yollarını göstermek için gelmiştir. Gerçeklerden kaçarak mutlu olmak, mümkün olmadığı gibi, insana yakışmaz da.. Öyleyse geçici olmayan, evrensel yüksek değerler ışığında hayatımızı tanzim etmekte yarar vardır.

Yaşama sevincinin sürekliliği konusunda, günlük hayatımızdan pek çok örnek bulmak mümkündür. İflas eden işadama, her şeyini kaybettiğini düşünüp, çareyi intiharda arayabilmektedir. Sevdiği birini kaybeden kimse, yaşama sevincini bütünüyle yitirebilmektedir. Bütün bunlar, yaşama sevincinin sürekliliği için yüksek evrensel değerlere ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "İnkâr edenlere, dünya hayatı güzel görünür, onlar insanlarla alay ederler, oysa Allah'a karşı gelmekten sakınanlar kıyamet günü onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır." Dikkat edecek olursak, inkâr etsin ya da etmesin, insanların dünyaya biraz sıkıca bağlı olduklarını görürüz. Belki de bunun için

Hız. Peygamber "İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, bir vadi dolusu daha olsun ister."⁴¹ buyurmuşlardır. İşin gerçeği, insanoğlunun gözü doymamaktadır. Bu konuda insanı frenleyen, insanı uyaran bir tek vahiydir. Yüce Allah vahyi, uyarıcı, yol gösterici olarak göndermiştir.

İnsanoğlunun hava kadar, su kadar, belki de daha fazla inanmaya ihtiyacı vardır. İnsanoğlu, yaratılışı gereği inanan bir varlıktır. Bu inanma ihtiyacı o kadar üst düzeydedir ki, tek Allah'a inanmayı başaramayanlar, önlerine çıkan sevdikleri ya da korktukları şeyleri putlaştırabilmektedirler.

Kendisi ile baş başa kalma fırsatı bulup düşünebilenler, inanmanın ne kadar önemli olduğunu farketmekte gecikmezler. Düşünen insan, kendini Yüce Yaratıcı'nın huzurunda bulacaktır. Yüce Allah Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır. İnsanlar arasında, Allah'ı bırakıp, O'na koştukları eşleri tanrı olarak benimseyenler ve onları Allah'ı severcesine sevenler vardır. Müminlerin Allah'ı sevmesi ise hepsinden kuvvetlidir. Zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi! Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar; 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da, bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler. Böylece Allah onlara, hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır."⁴²

Yaratılıştan insanda mevcut olan inanma arzusu, bilgi ile bütünleşerek iman haline dönüşmektedir. Allah inancı, hemen hemen her insanda vardır. Hatta putperestliğin yaygın olduğu toplumlarda bile, bütün putların ötesinde bir Tek Tanrı inancı mevcuttur. Bu bağlamda inançsızlığın da bir tür inanç olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

Allah inancının tezahürleri, daha çok insanın başı sıkıştığı anlarda kendisini göstermektedir. İçinden çıkamadığımız bir meseleyle karşılaştığımız zaman, hemen Allah'tan yardım istemeyi düşünmekteyiz. Ölüm korkusu, Allah inancının çok canlı bir tarzda ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Nitekim Yüce Allah, Kur'an'da

⁴¹ el-Bakara 2/212.

⁴² el-Bakara 2/164-167.

bu noktaya dikkat çekmektedir; "Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider, fakat o sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür. Onun karada da, sizi yere batırmasından veya başınıza taş yağdırmasından güvende misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Yoksa sizi tekrar denize döndürüp, üzerinize ortalığı yıkan bir fırtına gönderip, inkârlarınızdan ötürü sizi suda boğmasından güvende misiniz? O zaman bize soru soracak bir yardımcı da bulamazsınız. And olsun ki, Biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık."⁴³

İnsan Yüce Allah'a yakın olduğu ölçüde gerçek mutluluğu yakalayabilir. Bu yakınlığın oluşabilmesi için, önce inanç alanının Allah'ın istediği şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Başımız sıkıştığı anda Allah'ı hatırlamak yerine, O'nu görüyormuşçasına yaşamayı öğrenmek durumundayız. Biz insanların dünya gözüyle Yüce Allah'ı görmemiz elbette mümkün değildir. Fakat, Allah bizleri görmektedir. Allah'tan bir şeyi gizleyebilmek mümkün değildir. Öyleyse Allah inancı, insanın bütün benliğini sarmak durumundadır. Biraz dikkat edecek olursak, İslâm'ın getirmiş olduğu temel ibadetlerin hemen hepsinde, Allah şuurunun ferdin benliğine yerleştirilmesi gibi yüksek bir amacın mevcut olduğunu görürüz. Namaz insanın günde beş kez, hayatın akışını durdurup Yüce Allah'ın huzuruna çıkması demektir. Günde beş kez Yüce Allah'ın huzuruna bilinçli bir şekilde çıkan bir insan, elbette kötülüklerden uzak kalacaktır, çünkü namaz Kur'an'ın ifadesiyle insanı kötülüklerden alıkoyar. Oruç tutan bir mümin, Allah şuurunun insanı nasıl yücelttiğini açık seçik görmüş olmakta ve Hz. Peygamberin ifadesiyle "bir kalkan"a benzeyen oruç sayesinde günah işlemekten uzak durmaktadır.

İnsan inanan bir varlıktır, mutlu olabilmek, büyük ölçüde bu inanç alanının berraklığına bağlıdır. Yüce Allah Enbiya suresinde şöyle buyurmaktadır; "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğlenme dileseydik, bunu yapacak olsaydık, şanıma uygun şekilde yapardık; ama yapmayız. Gerçeği batılın başına çarparız ve onun beynini parçalar, böylece batıl ortadan kalkar. Allah'a yakıştırdığınız vasıflardan ötürü yazıklar olsun size. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Katında olanlar O'na kulluk etmekten çekinmezler ve usanmazlar. Gece gündüz bıkmadan tesbih ederler. Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecek? Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar

⁴³ el-İsrâ17/67-70.

olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir. O, yaptığından sorumlu değildir, onlar ise sorumlu tutulacaklardır. O'nu bırakıp başka tanrılar mı edindiler? De ki: 'Kesin delilinizi getirin. İşte benim ve ümmetimin Kitabı ve benden öncekilerin kitabı'. Hayır, onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler."⁴⁴

Kaynakça

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4. Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1369/1950.

Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. *Riyâzu's-Sâlihîn*. thk. Şuayb Arnaûtî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.

el-İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağîb. *Mutluluğun Kazanılması (Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn Tercemesi)*. terc. Lütfî Doğan. İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1974.

el-İsfahanî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Rağîb. *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saadeteyn*. Beyrut 1319/1901.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

İmam Gazâlî, Kimyâ-ı Saâdet, Terc. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979.

Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-Kadîr Şertu Câmi'u's-Sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1356/1938.

Müslim b. Haccâc. *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Necati Öner. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1982.

---

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/16-24.

Nesâi, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Tirmizi, Muhammed b. İsa. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.